ISSN 2454-8596
www.MyVedant.com

VIDHYAYANA
An International Multidisciplinary Research E-Journal

ભારતના વિદેશ વ્યાપારના બંધારણમાં થયેલા ફેરફારનો અભ્યાસ

વાઢિયા નરેન્દ્રકુમાર પુનાભાઈ

Ph. D. Scholar

Department of Economics

Saurastra University

સારાંશ:

આયાત અને નિકાસના સ્વરૂપને વિદેશી વેપારનુ બંધારણ કહે છે. ભારતની આયાતમાં વપરાસી વસ્તુઓ અને અનાજનુ સાપેક્ષ મહત્વ ઘટયુ છે જ્યારે કાચામાલ અને અર્ધતૈયાર માલનુ મહત્વ વધ્યુ છે નિકાસમાં રીતે તેવીજ . વસ્તુઓના મુડીગત અને વસ્તુઓ વપરાસી જ્યારે.છે થયો ઘટાડો મહત્વમા સાપેક્ષ માલના અર્ધતૈયાર અને કાચામાલ આ .છે થયો વધારો મહત્વમાંમ બંધારણની દૃષ્ટીએ આયતિ અને નિકસી વસ્તુમાં એવા પરીવર્તનો સર્જાયા છે,કે જેમા આપણે વિકાસની દિશામાં ઝડપી આગળ વધી રહ્યા છીએ તેવુ પ્રતિબિંબ પડતુ જોવા મળે છે .

પ્રસ્તાવના:

બે કે તેથી વધારે દેશો વચ્ચેના વસ્તુઓ અને સેવાઓના વિનિમયને વિદેશી વેપાર કરે છે. અન્ય દેશોમાંથી આપણા દેશમાં વસ્તુ કે સેવાની ખરીદી કરવામાં આવે તેને આયાત અને આપણા દેશમાંથી અન્ય દેશમાં વસ્તુ કે સેવાનુ વેચાણ કરવામાં આવે તેને નિકાસ કહે છે. ભારતમાંથી જુદા જુદા સ્વરૂપની વસ્તુઓ અને સેવાઓની આયાત અને નિકાસ થતી હોય છે તેને વિદેશી વેપાર નું બંધારણ કહે છે. વિદેશ બંધારણમાં આવેલું પરિવર્તન તપાસવાથી અર્થતંત્રની પ્રગતિ અને માળખાગત પરિવર્તનનો ચોક્કસ ખ્યાલ મેળવી શકાય છે.

અભ્યાસનું મહત્વ:

આર્થિક વિકાસમાં વિદેશ વેપાર મહત્વની ભૂમિકા નિભાવી શકે છે, આથી ઝડપી આર્થિક વિકાસ સાધવા ઈચ્છતા દેશોએ વિદેશી વેપાર વધારવાની સાથે-સાથે વિદેશી વેપારની શરતો પણ અનુકૂળ બનાવી પડે, અને વેપારની શરતો નો આધાર વિદેશી વ્યાપાર ના બંધારણ પર રહેલો છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસ ભારતના વિદેશ વેપારના બંધારણમાં આવેલા પરિવર્તનનો અભ્યાસ વિદેશી વેપારના બંધારણમાં અનુકૂળ ફેરફાર કરવાનું માર્ગદર્શન મેળવવામાં તથા વિદેશ વેપારની નીતિ ઘડવામાં ઉપયોગી બનશે.

અભ્યાસના હેતુઓ:

- આર્થિક વિકાસમાં વિદેશી વેપારના બંધારણનું મહત્વ સમજવુ
- ભારતના વિદેશી વેપારના બંધારણમાં આવેલ પરિવર્તન તપાસવું.
- ભારતના વિદેશ વેપારના બંધારણમાં અનુકૂળ ફેરફાર કરવા માટેના સૂચનો કરવા.

સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા:

૧) કે.ડી.દવે **(2016).** કે.ડી.દવેએ પોતાના સંશોધન પેપરમાં ભારતના આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારની દિશામાં થયેલા ફેરફાર અંગેનો અભ્યાસ કરેલો. તેમના અભ્યાસનો મુખ્ય તારણ એ છે કે, ઈ.સ.2001-02 કરતા ઈ.સ.2015-16 માં યુ.એસ.એ., હોંગકોંગ, યુ.કે., જર્મની, જાપાન, ફ્રાંસ ,નેધરલેન્ડ વગેરે દેશોમાથી થતી નિકાસની ટકાવારી ઘટી છે. જ્યારે આરબ દેશો, ઈ.એમ.ટી.એસ.ના દેશો,બાંગ્લાદેશ,સિંગાપુર,ચાઈના, સાઉદીઅરબ વગેરે દેશોમા થતિ નિકાસની ટકાવારી વધી છે.

૨) શુચિ ગુપ્તા(2019). શુચિ ગુપ્તાએ ભારતના વિદેશી વેપારના વલણોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમનો સમયગાળો 1951 થી 2017 સુધીની હતો. તેમના અભ્યાસનુ મુખ્ય તારણ એ છે કે, 1951થી 2017 સુધીના સમયમાં ભારતની આયાત અને નિકાસ બંનેમાં સતત વધારો થયેલો જોવા મળે છે. પરંતુ ભારતની નિકાસ કરતા આયાતમાં ઝડપી વધારો થયેલો જોવા મળે છે.

૩) ડી.મહેશ્વરી(2017). મહેશ્વરીએ આર્થિક સુધારા પછીના સમયગાળામાં ભારતના વિદેશી વ્યાપારની વૃદ્ધિ અને સરચનાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમના અભ્યાસનું મુખ્ય તારણ એ છે કે,ભારતના વિદેશી વ્યાપાર સરચનામાં મોટા પ્રમાણમાં ફેર-ફાર થયેલો જોવા મળે છે. હવે ભારત કાચા માલની આયાત કરે છે અને ઉત્પાદિત અને મધ્યવર્તી વસ્તુની નિકાસ કરે છે.

સંશોધન પદ્ધતિ:

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ઈ.સ. 1990-91ની તુલનાએ ઈ.સ.2018-19 માં વિદેશી વેપારના બંધારણમાં થયેલા ફેરફાર તપાસવા સૌપ્રથમ ઈ.સ.1919-91 અને ઈ.સ.2018-19 માં ભારતની કુલ નિકાસિ વસ્તુમાંથી જે વસ્તુની વધારે નિકાસ થાય છે તેનું ટકાવારી પ્રમાણ અને આ બંને વર્ષમાં વધારે આયાત થતિ વસ્તુનું ટકાવારી પ્રમાણ મેળવવામાં આવ્યું. ઈ.સ. 1990-91 ની સરખામણી ઈ.સ. 2018-19 માં ભારતની આયાતિ અને નિકાસી વસ્તુના ટકાવારી પ્રમાણમા થયેલા ફેરફારો જાણી ભારતના વિદેશી વેપારના બંધારણમાં થયેલા ફેરફારો તપાસવામાં આવ્યા છે.

માહિતીની પ્રાપ્તિ:

પ્રસ્તુત અભ્યાસ ગૌણ માહિતી પર આધારિત છે, આથી અભ્યાસના હેતુઓને અનુરૂપ જરૂરી માહિતી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ કોમર્સ, ઈન્ડિયન ઈકોનોમિક સર્વે, આર્થિક સર્વે, રિઝર્વ બેંકના વિવિધ ડેટા અને જર્નલ વગેરેમાંથી માહિતી મેળવવામાં આવી.

આર્થિક વિકાસમાં વિદેશી વેપારના બંધારણનું મહત્વ:

- વિદેશી વેપારના બંધારણમાં આવેલા પરિવર્તનો તપાસથી રાષ્ટ્રની પ્રગતિ અને અર્થતંત્રના માળખાગત પરિવર્તનનો ચોક્કસ ખ્યાલ મેળવી શકાય છે.
- વિદેશ વેપારથી દેશને લાભ થશે કે ગેરલાભ તે જાણી શકાય.
- વિદેશી વેપારના બંધારણના અભ્યાસ દ્વારા દેશની વ્યાપારી શરતો જાણી શકાય છે.
- વિદેશી વેપારના બંધારણના પરિવર્તનો સરકારને આયાત અને નિકાસ નીતિ નક્કી કરવામાં માર્ગદર્શક બને છે.
- વિદેશી વેપારના બંધારણને આધારે દેશના વિકાસની કક્ષા જાણી શકાય.

ભારતના વિદેશી વેપારીના બંધારણમાં આવેલ પરિવર્તન:

વિદેશી વેપારના બંધારણમાં આવેલું પરિવર્તન એટલે કે સમયના બે બિંદુ વચ્ચે આયાત અને નિકાસના સ્વરૂપ અથવા સરચનામાં આવેલું પરિવર્તન. ભારતના વિદેશી વેપારના બંધારણમાં આવેલ પરિવર્તન એટલે ભૂતકાળમાં ભારત કઈ-કઈ વસ્તુઓની નિકાસ અને આયાત કરતો હતો, અને તેની સરખામણીમાં વર્તમાન સમયમાં ભારત કઈ-કઈ વસ્તુ કે સેવાની આયાત અને નિકાસ કરે છે તેનું પ્રમાણ. વસ્તુઓની આયાત અને નિકાસના સ્વરૂપમાં થયેલા ફેરફારો આપણા વિદેશી વેપારના બંધારણમાં આવેલા ફેરફારો દર્શાવે છે.

ભારતની નિકાસોના બંધારણમાં થયેલ ફેરફાર:

ભુતકાળમાં આપને કઇ વસ્તુની વધારે અને ઓછી નિકાસ કરતા હતા અને તેની તુલનામાં વર્તમાન સમયમાં આપણે કઇ વસ્તુની વધારે અને ઓછી નિકાસ કરીયે છીયે તે ભારતની નિકાસના બંધારણમાં આવેલ પરીવર્તન દર્શાવે છે 1991.સ.ઇ .માં ભારતની કુલ નિકાસોના સૌથી વધારે ટકા જે વસ્તુઓ અને સેવાઓની નિકાસ થતિ હતિ તેની. 19-2018 .સ.ઇ તુલનામાંમાં ભારતની કુલ નિકાસોના સૌથી વધારે ટકા નિકાસ થઇ હતી તેની સરખામણી કરવામા આવેલ છે.

કોષ્ટક નંબર-1 ભારતની નિકાસો:

ક્રમ	ભારતમાથી નિકાસ થતિ વસ્તુઓ	1990-91	2018-19
		કુલ આયાતમાં %ફાળો	કુલ આયાતમાં %ફાળો
1	મૂડીગત વસ્તુઓ	14.44	21.31
2	વપરાસી વસ્તુઓ	15.48	11.5
3	અર્ધતૈયાર માલ	26.46	30.69
4	ક્ચોમાલ	35.61	35.99
5	અન્ય વસ્તુ	8.01	0.51
6	કુલ	100	100

Source:wits.worldbank.org

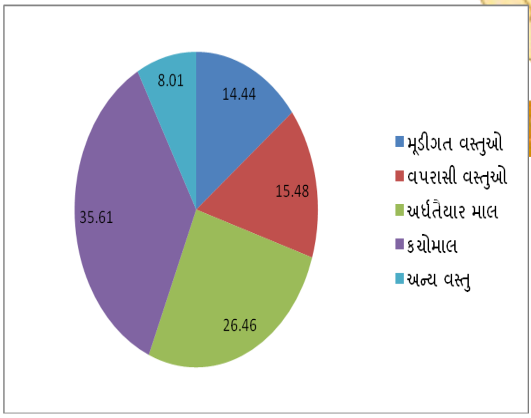

11990-91માં ભારતની આયાતોમાં જુદી જુદી વસ્તુઓનો ફાળો

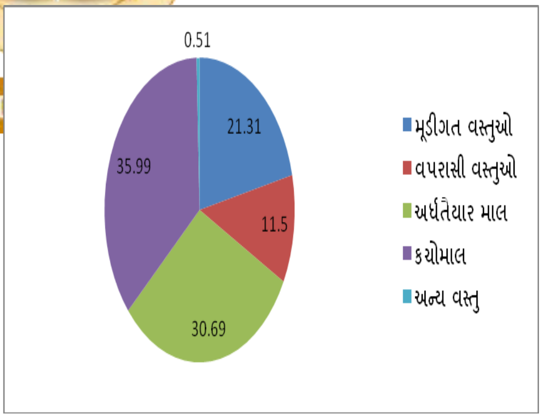

2018-19માં ભારતની આયાતમાં જુદી જુદી વસ્તુઓનો ફાળો

કોષ્ટક નંબર-1નો અભ્યાસ કરતા જણાય છે કે, ઈ.સ. 1990-91 ની સરખામણીમા ઈ.સ.2018-19 માં વપરાસિ વસ્તુઓમાં આયાતોમાં ધટાડો થયેલો જોવા મળે છે. અને મૂડીગત વસ્તુઓ, અર્ધતૈયાર માલ, કાચામાલની આયાતોમાં વધારો થયેલો જોવા મળે છે.

- ઈ91-1990.સ.માં ભારતની કુલ આયાતમાં મૂડીગત વસ્તુઓનો ફાળો 14.44% હતો તે વધીને ઈ19-2018.સ.માં 21.31% થયેલ છે .
- તેવિજ રીતે આજ સમય ગાળામાં વપરાસિ વસ્તુઓનો ફાળો 15.48 ઘટીને થી %11.5 .છે થયેલ %
- ઈ.સ.1990-91માં ભારતની કુલ આયાતોમાં અર્ધતૈયાર માલનો ફાળો 26.46% હતો તે વધીને ઈ.સ.2018-19મા 30.89% થયેલ છે.

- આજ સમય ગાળા દરમ્યાન ભારતની કુલ નિકાસોમાં કાચામાલનો ફાળો 35.61% તે થોડો વધીને 35.99% થયેલ છે.

કોષ્ટક નંબર-2 ભારતની નિકાસો:

ક્રમ	ભારતમા થતી આયાત થતી વસ્તુઓ	1990-91 કુલ નિકાસોમા % ફાળો	2018-19 કુલ નિકાસોમા % ફાળો
1	મૂડીગત વસ્તુ	6.31	15.01
2	વપરાસી વસ્તુ	40.48	44.92
3	અર્ધતૈયાર માલ	37.3	32.56
4	કાચો માલ	14.35	7.43
5	અન્ય વસ્તુ	1.56	0.08
6	કુલ	100	100

Source: wits.worldbank.org

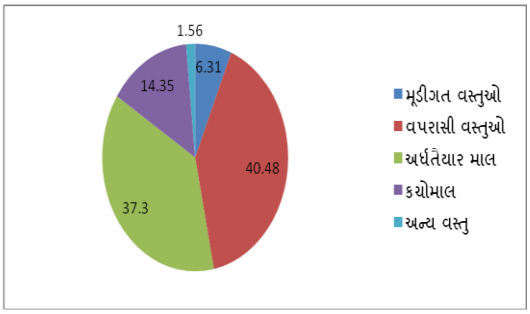

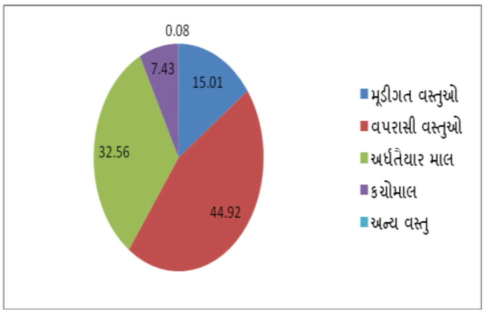

1990-91માં ભારતની નિકાસોમાં જુદી જુદી વસ્તુઓનો ફાળો

2018-19માં ભારતની નિકાસોમાં જુદી જુદી વસ્તુઓનો ફાળો

ISSN 2454-8596
www.MyVedant.com
VIDHYAYANA
An International Multidisciplinary Research E-Journal

કોષ્ટક નંબર-2 નો અભ્યાસ કરતા જણાય છે કે,ભારતની કુલ નિકાસમાં મૂડીગત વસ્તુ અને વપરાસી વસ્તુઓની નિકાસમાં વધારો થયેલો જોવામાળે છે. અને અર્ધતૈયાર માલ અને કાચામાલની નિકાસમાં ઘટાડો થયેલો જોવા મળે છે.

- ઈ.સ.1990-91માં ભારતની કુલ નિકાસોમાં મુડીગત વસ્તુનો ફાળો **6.31%** હતો. તે વધીને **2018-19** મા **15.01%** જેટલો થવા જાય છે.
- તેવી જ રીતે આજ સમયગાળામા ભારતની કુલ નિકાસોમાં વપરાસી વસ્તુનો હિસ્સો 40.48 તે હતો **%** વધીને44.92થયો જેટલો **%**.
- તેજ પ્રમાણે આ સમય દરમ્યાન ભારતની કુલ નિકાસોમાં અર્ધતૈયાર માલનો હિસ્સો 37.3 થી **%**ઘટીને 32.56 .છે મળે જોવા થયેલો જેટલો **%**
- ઈ.સ. **1990-91**મા ભારતની કુલ નિકાસોમાં ક્ચામાલનો ફાળો **14.35%** હતો તે ઘટીને **2018-19** મા **7.43%** થયેલો છે.

તારણો :

પ્રસ્તુત અભ્યાસના તારણો આ પ્રમાણે છે.

- ઈ 91-1990 .સ.ની સરખામણીમા કે જેવી વસ્તુ મુડીગત ભારતમાં મા 19-2018, મશીનરી, ઈલેક્ટ્રિક અને ઈલેક્ટ્રોનિક વસ્તુઓ, વાહન વ્યવહારના સાધનો વગેરેની આયાતમાં ટકાવારી દ્રિષ્ટયેએ વધારો થયો જે આવકાર પાત્ર બાબત ગણાવી શકાય.
- ઈ 1991 .સ.પછી વપરાસી વસ્તુના ઉત્પાદનમા વધારો થવાથી ઈ 91-19990.સ.ની સરખામણીમા છે થયો ઘટાડો આયાતમા વસ્તુની વપસી મા 19-2018. જે આયાતના બંધારણમાં થયેલ અનુકુળ પરીવર્તન ગણાવિ શકાય .
- આપણા દેશમા છેલ્લા બેક્ષે ઓદ્યોગિક દાયકામાં ત્રણ-ત્રનો વિકાસ થતા કાચામાલ અને અર્ધતૈયાર માલની આયાતમા વધારો થયો છે.શકાય ગણાવિ પરીવર્તન હકારાત્મક આવેલ બંધારણમા આયાતના ભારતના જે .
- ઈ 91-1990 .સ.ની સરખામણીમા થયેલો વધારો નિકાસમા વસ્તુની વપરાસી ભારતની મા 19-2018 પર અનુકુળ આવેલ બંધારણમા નિકાસ આપણી જે .છે મળે જોવાીવર્તન ગણાવી શકાય.
- ઈ 91-1990 .સ.ની સરખામણીમા ભારતમા ઈ 19-2018 .સ.મા અર્ધતૈયાર માલ અને કાચામાલની નિકાસમા ઘટાડો થયેલો જોવા મળે છે.છે કરે નિર્દેશ વિકાસનો ઔદ્યોગિક દેશના બાબત તે .

ISSN 2454-8596
www.MyVedant.com

An International Multidisciplinary Research E-Journal

- ઈ 91-1990 .સ.થી ઈ 19-2018.સ.ના સમયમા ભારતના નિકાસ વેપારના બંધારણના પરીવર્તનોના અભ્યાસ પરથી એ સ્પષ્ટ બને છે,કે ભારતની નિકાસમા કાચામાલ અને અર્ધતૈયાર માલનુ સાપેક્ષ મહત્વ ઘટવા પામ્યુ છે .છે પામ્યુ વધવા મહત્વ સાપેક્ષ વસ્તુનુ વપરાસી અને મુડીગત અને .

અભ્યાસ ની મર્યાદા:

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ગૌણ માહિતીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોવાથી ગૌણ માહિતીમાં રહેલી મર્યાદા આ અભ્યાસની મર્યાદા બની જાય છે. તેમજ ભારત જેટલી વસ્તુની આયાત -નિકાસ કરે છે તે બધી જ વસ્તુને ધ્યાનમાં લેવામાં આવી નથી, જો કે આ અભ્યાસમાં વિદેશી વેપારના બંધારણમાં આવેલ ફેર-ફારોની સમજ મેળવવા અને તેમા અનુકૂળ ફેર-ફારો કરવા માટેનું માર્ગદર્શન આપવા ઉપયોગી છે.

સુચનો:

ભારતના વિદેશી વેપારનો વિશ્વવેપારમા હિસ્સો વધે તે માટેના પ્રયત્નો કરવામા આવિ રહ્યા છે. તેની વિદેશી વેપારના બંધારણમા પણ અનુકુળ ફેરફાર કરવા જોઈએ તે માટેના કેટલાક સુચનો આપ્રમાણે છે.

- દેશના ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે કાચામાલ અને અર્ધતૈયાર માલની વધારે જરૂયાત રહે છે આથી દેશમા કાચામાલ અને અર્ધતૈયાર માલની આયાતમા વધારો થાય તે માટેના પ્રોત્સાહનો આપવા જોઈએ .
- દેશમા જ ઔદ્યોગિક વિકાસ કરી તૈયારવસ્તુની નિકાસો વધારી દેશ માટે વિદેશી વેપારની શરતો અનુકુળ બનાવી શકાય કારણે કે, આંતરરાષ્ટ્રિય બજારમા કાચામાલ કરતા તૈયાર વસ્તુની કિમત વધારે હોય છે.
- વૈવિધ્ય સભર વસ્તુની નિકાસ કરવિ જોઈએ જેથી અમુક વસ્તુની વિદેશમા માંગ ઘટે તો પણ દેશની નિકાસ પર થતિ અસર ઘટાડી શકાય.
- વપરાસી વસ્તુની આયાતમા ઘટાડો કરવો જોઈએ અને કાચામાલની આયાતમા વધારો કરવો જોઈએ જેથી આયાત ખર્ચ ઘટાડી શકાય .

ઉપસહાર:

ભારતના વિદેશી વેપારના ભંધારણના પરીવર્તનનો આધાર ભારતની આયાત અને નિકાસના સ્વરૂપમા આવેલા પરીવર્તનો પર રહેલો છે પરીવર્તનો આવેલા બંધારણમા વેપારના વિદેશી ભારતના પછી સુધારા આર્થીક . પ્રણાલિગત જુની અર્થતંત્ર આપણુ આજે કારણકે .છે દ્યોતક પરીવર્તનોનુ માળખાગત રહેલા થય અર્થતંત્રમા ભારતીય ઔદ્યોગિક કરીને ત્યાગ અર્થવ્યવસ્થાનોરણથી ધબકતા અને આધુનિકતા તરફ ઝડપથી પ્રયાણ કરતા અર્થતંત્રમા પરીવર્તિત થય રહ્યુ છેઘણુ હજુ સંદર્ભમા જરૂરીયાતના આપણી પરીવર્તનોમા આવેલ બંધારણમા નિકાસોના અલબત .

સંદર્ભસુચિ:

1) પરમાર બી.ડી. અને અન્યો.(2012-13) આંતરરાષ્ટ્રિય વ્યાપાર-૨.અમદાવદ : સી.જમનાદાસની કંપની
2) યોજના(ગુજરાતી) અંક:9, સળંગ અંક:768 અંક:768, ડીસેમ્બર-2014,અમદાવાદ
3) ડો.એસ.શંકરન (2008) આંતરરાષ્ટ્રિય વેપાર અને વિદેશી વિનિમય વ્યવસ્થાપન
4) પ્રશાંતકુમાર અને કુંજા બિહારી (2010) આંતરરાષ્ટ્રિય અર્થતંત્ર-શુધ્ધ સિધ્ધાંત અને વેપાર નીતિ પ્રથમ આવૃતિ નવભારત પબ્લિકેશન, કલકતા
5) Wits.woeldbank.org